

МИХАИЛ ДРАГОМАНОВ ВЪВ ФОНДОВЕТЕ НА НАУЧНИЯ АРХИВ НА БАН

Цветан Й. Радулов, Драгомир Томов, Гургана Колева

Annotation: The purpose of this report is to give information to the readers about the documentary wealth of the Scientific Archives of the Bulgarian Academy of Science (SA-BAS) and especially the state of the archival material of the Ukrainian scientist Michael Dragomanov, dating from the period 1859-1932. The documents are stored and transmitted in the Archive thanks to prof. Iv. Shishmanov and represent biographical materials, lectures, research, correspondence, newspapers, publications, part of his personal library.

Keywords: Dragomanov, Scientific Archive of BAS, original documents, correspondence, Schevchenko.

Михаил Драгоманов е сред значимите научни дейци, пристигнали в Следосвобожденска България, за да работят в нея. С дейността си той допринася за развитието на изследванията върху Тарас Шевченко и украинската литература у нас. Драгоманов възражда интереса към живота на украинския поет и творчеството му, предавайки го към български учени като Ив. Д. Шишманов и М. Арнаудов.

Целта на настоящата публикация е да представи документалното наследство на М. Драгоманов, останало в България – пътят, по който документите са достигнали до НА-БАН.

Михаил Петрович Драгоманов пристига в България от Женева през 1889 г., тъй като е поканен от българското правителство за преподавател във Висшето училище, както тогава се е наричал Софийския университет. Там преподава до края на своя живот и оставя сериозна следа като ерудиран познавач по редица въпроси, свързани с литературознанието и езикознанието. Той е и един от основателите на „Сборника за народни умотворения, наука и книжнина“ и спомага за развитието на родната наука в сферата на хуманитаристиката. След своята смърт през 1895 г. Михаил Драгоманов е погребан в София.

Благодарение на силната връзка между украинския учен и неговия зет Иван Шишманов, във фонда на последния попада значителна част от архивното наследство на Драгоманов. Те представляват интерес за изследователите от редица сфери на науката и културата. Документите на Иван Шишманов се съхраняват в Научния архив на БАН, където се намират значително количество архивни материали за историята на науката в България.

За времето на своето съществуване Българската академия на науките придобива значително документално богатство. Още с учредяването на Българското

книжовно дружество през 1869 г. в Браила, се създава малка архивна сбирка според предвиденото в Устава му запазване на ръкописи. На практика така се създава първият национален исторически архив, съдържащ документи на Дружеството.

Архивът преминава през редица преобразувания. През 1947 г. е създаден Архивен отдел към библиотеката на БАН, а от следващата 1948 г. отделът става самостоятелен. Година по-късно той е преименуван и реорганизиран като Архивен институт при БАН. През 1960 г. Архивът на БАН става самостоятелен отдел към Президиума на БАН. През следващите десетилетия има още няколко преобразувания, докато през 1994 г. се установява като самостоятелно звено със статут на юридическо лице (Архивите 1986: 97-98; Велева 1957: 117-120). Архивът на Академията съхранява многобройни материали, принадлежащи на български учени, които са нейни членове. Те съдържат ценни извори за политическата и културна история на българската държава.

По време на своя житейски път Шишманов развива активна творческа, научна и обществена дейност. Така той завещава на поколенията едно сериозно богатство от ценни архивни документи. Според неговото желание те трябва да бъдат предадени на съхранение в Академията на науките. След смъртта му архивът се съхранява от жена му Лидия Шишманова, която проучва и подрежда книгата му с помощта на проф. Михаил Арнаудов. През 1946 г. в Научния архив на БАН постъпват архивните документи с личен произход, принадлежащи на Иван Д. Шишманов. Броят на документите е близо 50 000, а хронологическата им граница обхваща периода около 1850-1940 г. При постъпването си материалите са добре запазени. Поради значителния обем на документалното наследство, оставено от Шишманов, обработката на фонда продължава повече от 13 години. Тя е завършена през 1959 г., и документите влизат в научен оборот. Архивът на професор Шишманов е обработен от Дарина Велева, архивист в Научния архив (В систематизацията на документите вероятно взема участие и неговият ученик проф. Михаил Арнаудов). Фондът се пази в Научния архив под № 11 К „проф. Иван Д. Шишманов“. Той съдържа разнообразна информация за развитието на културния, научния и обществен живот в България и за състоянието на българската литература от края на XIX и първите десетилетия на XX век (Велева 1959: 77-100).

От материалите на Шишманов по време на обработката са обособени документите на някои български възрожденски дейци (Константин Фотинов, Неофит Рилски, Кузман Шапкарев, Стефан Веркович, Иван Вазов), които формират самостоятелни архивни фондове в Научния архив¹³ (Пак там).

¹³ В Научния архив на БАН са заведени следните фондове: ф. 12 к „Неофит Рилски“, ф. к „Стефан Иванов

Фондът на Ив. Шишманов съдържа 4460 архивни единици, разпределени в пет описа. Архивът му е разделен на няколко раздела, съгласно принципите на архивната теория. Те са систематизирани в следните раздели: биографични материали; материали от научната и литературна дейност на Ив. Д. Шишманов (дневници и спомени, литературни опити и преводи, епиграми; университетски курсове; научни и научно-популярни трудове; критики и рецензии); материали от дейността му като редактор и сътрудник на разни издания; материали от служебната и обществената му дейност (като учител, министър, професор, пълномощен министър в Украйна); кореспонденция (писма от и до него, кореспонденция с роднини); разни сборки от илюстративен, печатен и друг характер (фотографии, илюстративни материали, карти, вестници, брошури, отпечатъци, документи и ръкописи на други лица), материали на родственици (Пак там; Пътеводител 1981: 131-134).

Документите, свързани с М. Драгоманов, са включени в раздела с материали на родствениците на Иван Шишманов. Те се намират в опис № 5 на неговия фонд, който включва документите на неговия баща Димитър Ем. Шишманов, синът му Димитър Ив. Шишманов. Фондът на Шишманов съдържа и документи на неговата съпруга Лидия Шишманова, която както вече стана дума е и дъщеря на Михаил Драгоманов. Документите, принадлежащи на Лидия Драгоманова-Шишманова, представляват самостоятелен раздел и са отделени от тези на бащиното ѝ семейство. Преписката между двамата съпрузи съдържа около 1100 писма и обхваща периода 1886-1927 г. (НА-БАН, Ф 11 к, оп. 3, а.е. 1939-1966, оп. 5, а.е. 740-763). Писмата съдържат ценни свидетелства за биографията на Драгоманов. Също толкова важна е семейната преписка между Шишмановата съпруга и родителите ѝ, както и тази на Драгомановото семейство с българския учен (Пак там, оп. 3, а.е. 1863-1886, оп. 5, а.е. 775-784).

Хронологическите граници на документите на Драгоманов обхващат периода 1859-1932 г. Основната част от тях принадлежат към последните две десетилетия на XIX век. След тяхната обработка, разчитане и описание те са систематизирани в няколко основни групи. Своеобразният документален фонд се състои от приблизително 130 архивни единици. Голяма част от документите са на руски и украински език, но има и документи на български, френски, немски, английски, чешки и др. езици. По време на обработката на Шишмановия фонд на Украинската академия на науките са предадени оригинални материали на Херцен и Огарев, съхранявани от Михаил Драгоманов. През 1957 г. по решение на тогавашния председател на БАН акад. Тодор Павлов редица документални материали на

Веркович“, ф. к „Кузман Анастасов Пасхалиев Шапкарев“, ф. „Константин Георгиев Фотинов“, ф. 112 к „Иван Минчев Вазов“.

Драгоманов са дарени на АН СССР. В Научния архив остават микрофилми на споменатите материали.

Сред предадените материали, останали в Архива под формата на микрофилми, са важни изследвания, свързани с лекции по нова история, записки по историята на Англия, запорожка Украйна и по литературни въпроси преписи на писма на Кавелин, Тургенев и Херцен, които са подготвяни от М. Драгоманов за публикуване. Предадени са една част вестниците и изрезките от вестници, които е събирал украинският учен. Изрезките от вестници допринасят да разбере кои обществено-политически събития са вълнували професора в последните десетилетия на неговия живот. Част от кореспонденцията също е предадена.

В фонд 11к „проф. Иван Д. Шишманов“ се съдържат някои биографични материали за украинския учен и общественик (включително такива във връзка със смъртта му и с откриването на паметника му в София) (Пак там, оп. 5, а.е. 817-821). Въпреки неголемия си брой документите дават ценни сведения. Към тези материали са включени и запазена печатна литература от различни автори, съдържаща творби, посветени на Михаил Драгоманов.

Сериозен е и броят на трудовете от украинския учен и други автори, които се съхраняват в архива. Сред творческите материали присъстват съчинения по различни теми. В научния архив на БАН се съхраняват печатни материали на Драгоманов и други автори за руската и европейската литература, историята на Украйна и определени политически въпроси (Пак там, а.е. 824-830).

Драгоманов оставя след себе си значителна сбирка от брошури на руски и украински, от руски и западноевропейски вестници (включително органи на политически партии). Липсват пълни течения на вестниците, само отделни броеве руски, украински и западноевропейски издания от периода 1875-1895 г. Описът включва и разнородни документи на лица от фамилията, които представляват материали от биографичен и имуществено-стопански характер (Пак там, а.е. 832-833, 913-917).

В упоменатия фонд се съхранява и значителна кореспонденция, свързана с фамилията на Драгоманови. Изпъкват близо 100 писма, писани през периода 1886-1894 г., които съдържат сведения за преселването и живота му в България и за обществената и научната му дейност. Преписката обхваща 78 архивни единици – около десет архивни единици са писма от и до Михаил Драгоманов, а останалите са кореспонденция между неговите сродници в България и чужбина (Пак там, а.е. 834-843). Писмата на съпругата му Людмила Драгоманова и на останалите членове на семейството (Светозар Драгоманов,

Ариадна Драгоманова-Труш, Иван Труш и др.) също дават ценни сведения за живота на Драгоманови в края на XIX и началото на XX век (Пак там, а.е.844-912). Специално обособена група са илюстративните материали, свързани с рода на Драгоманови. Тук освен фотографии на различни членове на семейството и други лица, са включени и портретна рисунка, дело на Драгомановия зет – Иван Труш (Пак там, а.е. 922-932). Сред интересните снимки са тези на Драгоманов, на неговия гроб и на къщата, в която е живял (Пак там, а.е. 918, 920-921).

Важна част от описа представляват т.нар. допълнително постъпили материали, включващи дневници на Людмила Драгоманова, които хвърлят светлина върху неговия живот и този на семейството му. Също така там са поставени и редица литературни и публицистични творби на руски и украински език, печатани в чужбина през периода от края на XIX и началото на XX век (Пак там, а.е. 935-946). В тази група се намира и тетрадка-дневник на Людмила Драгоманова, върната от ЦДИА през 1962 г., след като е установено погрешното ѝ изпращане там с други материали (Пак там, а.е. 948).

Материали, свързани с професор Драгоманов могат да се открият и в други фондове от Научния архив. Трябва да се отбележат фондовете на Михаил Арнаудов, Стефан Младенов, д-р Кръстьо Кръстев (НА-БАН, Ф. 47 к, оп. 1, а.е. 252; НА-БАН, Ф. 58 к, оп. 1, а.е. 149, 150, 1236; НА-БАН, Ф. 154 к, оп.1, а.е. 818). Тези документи представляват трудове, посветени на бележития историк и фолклорист, както и кореспонденция между наши и чужди учени и обществени дейци във връзка с въпроси около живота и дейността на Михаил Драгоманов в България.

Украинският общественик създава трайни връзки между българските и украинските научни и културни дейци. Както вече бе споменато, Михаил Драгоманов изиграва голяма роля при популяризирането на Тарас Шевченко и неговото творчество в България. Неговото дело е продължено от наследника му Иван Шишманов, който написва някои от значимите изследвания за Шевченко в първите десетилетия на XX век. След това „щифетата“ се поема от Михаил Арнаудов, който също отделя внимание на украинския поет в разнородното си творчество. Арнаудов е автор на студията „Украйна и България. Значението на Венелин, Шевченко и Драгоманов за обновата на българския дух“ (ръкопис от нея се съхранява в Научния архив) (НА-БАН, Ф. 58 к, оп.1, а.е. 448). Идването на Драгоманов дава нов тласък в запознаването на българската интелигенция с Шевченковата литература след периода на Възраждането.

В този ред на мисли не могат да се пропуснат документите, които пряко са свързани с творчеството на украинския поет. Няколко печатни издания на Шевченко от края

на XIX век, част от които вероятно са от личната библиотека на Драгоманов. Това са издадените събрани стихове през 1885 г. „Поезията на Шевченко, забранена в Русия“, печатани в Женева (НА-БАН, Ф. 11 К, оп., а.е. 938). Друга интересна книга е поемата „Мария“, също издадена в Женева през 1879 г. (Пак там, а.е. 937). Сред споменатите документи е и брой на емигрантското издание „Громада“, в което се обсъжда делото на Шевченко (Пак там, а.е. 936). При издирването на документи за изложбата бе открит случайно попаднал нотен лист по стихотворението на Т. Шевченко „Завет“ (Пак там). Сред интересните архивни материали са и поетическите опити на Драгоманов, повлияни вероятно от творчеството на Кобзаря (Пак там, а.е. 823).

Споменатите архивни свидетелства бяха важна част от изложбата по случай 200-годишнината от рождението на Тарас Шевченко, която бе открита през месец март тази година. Освен това експозицията съдържа документални материали, принадлежащи на Райко Жинзифов, Иван Д. Шишманов, Михаил Арнаудов, Боян Пенев, Стилиян Чилингиров, Людмил Стоянов и др. (Томов, Колева, Радулов 2014). Благодарение на материалите, съхранявани в Научния архив на БАН, може да се проследят и анализират различните периоди, през които минава разпространението на Шевченковите творби в България. Освен това с помощта на изложбата специалистите и интересуващите се от темата се запознаха с документалните свидетелства, които се съхраняват в Научния архив на БАН.

Архивни материали:

Научен архив на БАН:

Фонд № 11 к, Иван Шишманов

Фонд № 47 к, Кръстьо Кръстев

Фонд № 58 к, Михаил Арнаудов

Фонд № 154 к, Стефан Младенов

Литература:

Архивите 1986: Архивите в България. София, 1986.

Велева 1957: Велева, Д. Архивни фондове и сбирки в Българската академия на науките. – В: Известия на Архивния институт. София, 1957, №1.

Велева 1959: Велева, Д. Архивът на проф. Иван Шишманов – В: Известия на Архивния институт. София, 1959, №2.

Пътеводител 1981: Пътеводител по фондовете на Научния архив на БАН. София, 1981.

Томов, Колева, Радулов 2014: Томов, Др., Колева, Г., Радулов Цв. Тарас Шевченко и България. София, 2014.

Информация за авторите:

Гергана Колева – архивист в Научен архив БАН

Драгомир Томов – главен архивист в Научен архив БАН

Цветан Й. Радулов – архивист в Научен архив БАН